

Stereotypie und diffusen Begrifflichkeit zählen - Konzepts in keiner Weise mindern.¹⁷ So bleibt das „Balkanische“ auch weiterhin eine höchst interessante Herausforderung für die verschiedenen Disziplinen der Südosteuropa-Forschung und der Rumänistik.

**Panait Istrati - Romain Rolland
O paralelă posibilă**

Beatrice Lacramioara NICOLESCU, Wien

Opera lui Panait Istrati este indestructibil legată de persoana lui Romain Rolland, și acest lucru nu doar din punctul de vedere al descoperitorului și al talentului descoperit, ci mai ales al impactului pe care îl are conținutul umanist al scrierilor lui Rolland asupra lui Istrati.

După cum se știe, Istrati are șansa de a intra în literatura franceză după evenimentul tragic din ianuarie 1921, cind „dezgustat de a mai tărăgăni o existență ce nu mai avea nici un scop, incerc să mă omor la Nisa, la 3 ianuarie 1921“ (*Panait Istrati – Cum am devenit scriitor*, Ed. Minerva 1985:256. Ed. a-II a, revăzută și îngrijită de Al. Talex).

Înainte de a se decide la acest gest disperat, afiindu-se la tratament în sanatoriu Sylvana-sur-Lausanne (1919) după o perioadă de puternice dezamăgiri și suferințe pe toate planurile (cea mai puternică fiind moartea mamei sale, Joița Istrate, în 8/12 aprilie 1919 la Brăila), un ziarist de origine iudeo-ucraineană – Josué Jéhouda – îl înțeamnă să citească opera lui Rolland - *Cele trei viață ale oamenilor iluștri și Jean Christophe*.

După propriile destăinuirii, singurul lucru care îl ține în viață și îl motivează în a nu-și pierde speranța este ceea ce descoperă în scrierile lui Rolland și ceea ce credea de mult pierdut într-o literatură cu emoții fabricate:

...am citit toată opera lui Romain Rolland. Răcnetul operei sale m-a trezit dintr-o dată. Nu era un scriitor, nu era un literator, ci un frate mai mare, pe care îl simțeam citindu-mi pe deasupra umărului : rîdea, plânea, se minia și în toate mi-arăta cu degetul ce-i viață. Opera lui Romain Rolland a fost pentru mine o revnire la viață cind eram mai deznădăduit. Am sorbit din ea forțe de rezistență împotriva amărăciunilor pe care le aduce viață, oricare ar fi omul (P. Istrati, op. cit., 232).

La 30 martie 1916, Istrati se hotărăște să părăsească România alegindu-și ca țară de „refugiu“ Elveția, apărindu-i ea ca fiind „cruțată de oceanul de flăcări“. Patru zile mai tîrziu ajunge la Leysin-Village, unde locuiește „Chez M-me Leibovici, maison Chapuit“. Timp de trei luni învăță singur limba franceză ajutat doar de un dicționar (dicționarul lui Șâineanu) și de *Telemaque* a lui Fenelon. Se succed mai apoi diferite crize financiare (ajunge să cără ajutorul Legației Române de la Berna la 9 aprilie 1917), rezultat al unei extrem de precare existente.

La aceste neajunsuri materiale se adaugă dezamăgiri sufletești de toate genurile, ceea ce-l determină să numească această perioadă „ani negri ai existenței mele“.

Lipsit de orice perspectivă materială, dar înainte de toate dezamăgit de ceea ce îi oferea semenii săi, oamenii, se agăță aproape cu disperare de opera lui Rolland și se decide să-i scrie acestuia, ca unuia simțind asemenea lui. Scrisoarea însă se înăpoiază cu

¹⁷ Vgl. dazu „România literară“ (I), 10.-15.5.1995 - (V), 14.-20.6.1995.

precizarea: plecat fară a lăsa adresa, iar acest lucru îl aruncă din nou în deznaidejde. „Bun, îmi zic. Aici este o chestiune de viață și de moarte. Dacă omul care a scris *Jean Christophe și Trei vieți ilustre* a refuzat scrisoarea mea, apoi atât de groaznică și minciună artei și a vieții în general, încit moartea este o binefacere“ (P. Istrati, op. cit., 236-237).

Istrati este persoana care a crezut cel mai mult în omul artist. Dușman înrăutător al principiului artă pentru artă, al artistului ce creează numai pentru a-și vinde cărțile, fabricind emoții comerciale, el nu poate concepe ca scriitorul să nu fie întruchiparea proprietarilor principiilor de Adevăr, Dreptate, Frumos. Scriitorul trebuie să primească atributele luptătorului. Această structură exaltată l-a condus întotdeauna în existență să îl-a pus nu de puține ori în conflict cu cei de lîngă el. Un idealist, care se atașează frenetic de o idee, de o persoană – ca mai apoi, dezamăgit, să lupte cu aceeași frenzie împotriva ei.

Ceea ce i-s-a fost reproșat întotdeauna și a condus la ruptura cu prietenii săi francezi a fost tocmai această imposibilitate a lui de a face distincție între o conduită politică, artistică și, pe de altă parte, omul.

În martie 1920 ajunge la Paris, unde lipsa banilor și imposibilitatea de a-și găsi un mijloc de trai îl determină să se îndrepte către Coasta de Azur, la Nisa. Aici încearcă cîteva meserii, ca vînzător ambulant, amploaiaț într-o librărie etc., doarme pe străzi, încercind din răsputeri să supraviețuiască.

Acestea sunt contururile existenței lui Istrati în momentul în care ia hotărîrea să se sinucidă. Fapta nu-i reușește și este salvat, ajungind, prin acest sacrificiu, să ia în sfîrșit contact cu Romain Rolland.

Rolland a reprezentat pentru Istrati omul, artistul, prietenul, tatăl; tot ceea ce ființa însăși de ideal a lui Istrati a putut să plăsmuiască.

În paralel cu febra conceperii operei, se realizează și o latură considerată de Istrati mult mai durabilă, aceea de prietenie.

Rolul lui Rolland se succede pe rînd de la cel de „idol“, mai apoi de coordonator al întregului material literar de care dispunea Istrati, dar pe care era incapabil să-l transforme într-o lucrare literară omogenă; nu în ultimul rînd, Rolland este cel ce susține moralul lui Istrati, îndemnîndu-l la permanentă consecvență: „Nu arde ! Nu rupe nimic ! Pune de o parte! Mai tîrziu îți vei revizui hotărîrile“. El îi face primele corecturi în limba franceză – „prima mînă franceză“.

Sunt nevoie de mai mult spațiu; de bucurie neîntinată în noroilul cotidian; de o lumină alta decît a culorilor; de un crîmpei de cer pe care să-l privesc nestingherit. Cum să ajung la ele ! Nimic nu rezistă nevoii mele de distrugere. Dragostea carnală dă semne de oboseală, prietenia îmi pare într-adevăr omenească, iar arta la fel de zadarnică și neputincioasă ca și restul. Unde să-mi cau eternitatea ! În Dumnezeu ! Nu cred. Ce prăbușire... Dumneata de ce te agăti ? Dă-mi un stîlp solid (op. cit., 325).

Cu o răbdare extraordinară, înînd cont de temperamental schimbător al lui Istrati, răbdare ce demonstrează atașamentul pe care și acesta îl simte pentru românul rătăcitor, Rolland reușește să facă din *Chira Chirilina* un succes imediat și răsunător. Semnătura sa

pusă dedesubtul *Cuvîntului înainte la Chira Chirilina* reprezintă o adevărată „recomandare“ pentru intrarea în literatura franceză și universală.

În ceea ce privește influența pe care o are opera lui Rolland asupra a ceea ce avea să scrie mai tîrziu Istrati, aceasta este covîrșitoare.

Nepuțindu-și imagina în figura lui Romain Rolland decît o completare a imaginii lui Jean Christophe, Istrati face involuntar o asemănare a propriei persoane cu aceea a scriitorului francez. Însuși Rolland îi întârște această posibilă idee a asemănării destinelor, în scrisoarea datată *Paris 15 martie 1921*, amintind de aceeași perioadă a morții mamei sale. „Dumneata, care cunoști foarte bine prăpastia morții și care ai fost încercat de suprema durere de a-ți fi pierdut mama odată cu mine, în același timp cu mine (aprilie 1919), dumitale nu îți poate fi de ajuns această speranță socială proiectată în viitor. „ (P. Istrati, op. cit., 260).

O dată cu debutul corespondenței dintre cei doi, Istrati are sentimentul de a-și fi găsit sufletul pereche, imaginea ideală a prietenului pe care însuși și-a căutat-o, dar pe care o descoperă din plin în *Jean Christophe*. Așadar, pe lîngă această paralelă a sufletelor înrudite Istrati / Rolland, se produce o migrare a sentimentelor lui Istrati către personajul fictiv Jean Christophe. și nu numai atît; odată stabilită această legătură și descoperind mai apoi în Adrian Zografi un alter ego al autorului, apare o a treia paralelă posibilă: Jean Christophe / Adrian Zografi.

Aceste imaginabile paralele s-au putut realiza numai înînd seama de multitudinea de asemănări pe care autorul *Chirei* o sesizează și care îl fascinează, motiv pentru care Istrati dorește cu atită înverșunare să intre în contact cu Rolland.

El descoperă în eroul lui Romain Rolland o parte din propriul său eu, din proprietile sale idei. „Întîmplarea cu Romain Rolland a fost, e drept, decisivă. Dar dacă eu nu aş fi fost pregătit de a fi primit de acest om „promis“ credeți, oare , că „promisul“ Rolland s-ar fi ocupat de „cazul“ meu ? Or pregătirea mea a fost tocmai acea credință nestrămutată în Frumos și Adevăr“ (P. Istrati, op. cit., 261).

Dacă apropierea de persoana scriitorului și a omului Rolland s-a datorat numai dorinței lui Istrati de a proiecta în întregime imaginea lui Jean Christophe în figura primului, în ceea ce privește celealte două paralele posibile, Istrati descoperă puncte comune înînd de copilarie, de viață sa de vagabond, de nonconformist, de o trăire interioră îndreptată către căutarea acelui simbure de ideal.

Jean Christophe, eroul fictiv al lui Rolland, e marcat de o copilarie și o viață zbuciumate, nu de puține ori presărate cu nevoi materiale; el este un personaj ce nu acceptă compromisuri și, mai mult decît orice, nu se lasă doborât de greutățile inerente. Aceeași dragoste pentru mama sa și dorința arzătoare de a căuta Prietenia. În momentul cînd întîlnește această prietenie, forță cu care se angajează și cu care se atașează de persoana iubită nu cunoaște granițe. Sentimentul acesta nu poate fi încadrat în anumite sabloane ale societății.

Jean Christophe, la fel ca și Panait Istrati România, părăsește Germania în condiții dedezorientare morală și ajunge în Elveția. De aici, se hotărăște să-și încerce norocul în Orașul Luminilor, la Paris, unde în cele din urmă își face un nume la capătul a sute de încercări și suferințe.

Aceasta este schema care, pînă la un punct, o urmează și viața lui Istrati și care îl determină să se identifice într-o anumită măsură cu Jean Christophe. Istrati se regăsește în copilul însărat de libertate, în ființa încorsetată de prejudecările unei societăți în care își puteai găsi locul numai în cadrul unei vieți familiale mulțate pe tipare fixe, dar care își interzicea dreptul la a visa, la a dori mai mult și mai mult decât atât; s-a revăzut în omul care și-ar fi dat și viața pentru un Prieten.

Capitolul referitor la pierderea Luizei din *Jean Christophe* trebuie să-l fi zdruncinat foarte mult, el aflindu-se tocmai în perioada cand își făcea remușcări amare de a-și fi lăsat mama să moară singură, „pe un biet pat, după trei ani și jumătate de despărțire, trei veacuri de suferință nemaipomenită, fără să o pot îmbrățișa pentru ultima oară, fără să-mi dea scumpă-i binecuvântare“ (P. Istrati, op. cit., 233).

Întreaga forță de a căuta, de a cunoaște, de a crede în bunătatea oamenilor și de a încerca să-i înțeleagă neîncălcindu-și propriile principii, toate acestea încearcă Istrati să le descopere în persoana lui Jean Christophe și să le reactualizeze.

El însuși va încerca să creeze un personaj care să întruchipeze ideea de trăire efectivă și intensă, de libertate absolută a spiritului.

Dacă Adrian Zografi împrumută din trăsăturile lui Jean Christophe și acest lucru reprezintă o problemă de interpretare, ceea ce este o certitudine este faptul că Istrati recunoaște în personajul creat de Rolland ideea de universalitate a sentimentelor umane.

Possiblele influențe și asemănări interesează literatura numai în măsura în care sunt relevante pentru perioada de gestație a operei istratiene, iar, mai apoi, paralela Adrian Zografi - Jean Christophe pentru opera în sine.

În cadrul relației realitate – a ficțiunei în opera istratiană, un subiect controversat l-a reprezentat personajul Adrian Zografi, numit chiar de autor un alter ego, ceea ce a dus la o perpetuă confundare a autorului cu personajul. Din cauza acestei suprapunerii, de multe ori i-sau imputat lui Istrati inexactități în anumite evenimente povestite; iar pe de altă parte acest lucru nu a permis o avansare a criticii literare în descoperirea valorii *in sine* a personajului, ci o limitare la nivelul elementului autobiografic în operă. Valoarea lui Adrian Zografi stă mai mult în spectaculozitatea cu care se suprapun unele aspecte biografice peste elemente de ficționalitate.

Panait Istrati a fost văzut, pe de o parte, ca o totală identificare cu personajul ales, iar pe de altă parte a persistat întrebarea dacă nu cumva autorul (Istrati) s-a re-creat (adaptat) modelului ales, primind influențe externe. Ar putea reprezenta Adrian Zografi o întruchipare palidă a unui Jean Christophe pe coordonate orientale și cît din idealismul unui Jean Christophe este împrumutat de către personajul istratian?

Prima asemănare frapantă dintre cele două personaje, la sfîrșitul lecturii, o reprezintă felul de a privi prietenia. Paginile, referitoare pe de o parte la Mihail și pe de celalătă parte la Oliver, impresionează prin valențele pe care le capătă acest sentiment. Este ceva de o duioșie nedefinită, un sentiment care arde, cotropete și dăinuie timpului. Acest lucru merge uneori pînă la idealizare.

Jean Christophe reprezintă întruchiparea destinului uman în lupta cu viața, privit însă din perspectiva unei vieți implicate, a unui destin dus la bun sfîrșit, în timp ce cel al lui Adrian Zografi rămîne într-o mare măsură neterminat sau poate deschis întîmplărilor

vîîtoare, deoarece proiectul lui Istrati de a concepe un roman al lui Adrian Zografi în zece volume nu se realizează.

Copilăria celor două personaje fictive este în linii mari asemănătoare, cei doi fiind animați de ideea de a scăpa de prejudecările unei societăți mărginîte. Ele - personajele - sunt nevoie să-și părăsească locul natal pentru ca, într-o formă sau alta, să-și trăiască propriile descoperiri.

Adrian Zografi își alege ca formă de a trăi (și în același timp de a descoperi) „vagabondajul”, modalitate de viață ce-i dă posibilitatea de a veni în contact cu oameni și mentalități noi, de a se îmbogăți sufletește și, prin aceasta, de a descoperi Adevărul și Frumosul. Astfel, personajul se rupe de orice constrângere socială, de orice tipar impus. „Vagabondul devine omul civilizat al existenței absolute. Să hoinărești... Nu-i asta oare un fel de a trăi viață mai intens?“ (Panait Istrati, *Codin, Mihail*, Ed. Minerva Buc. 1983 Ed. îngrijită de Al. Talex, 233).

Evdarea se realizează în imaginar, ca și în cazul lui Jean Christophe, care, aflat sub puterea de fascinație a Rinului, străbate cu mintea tărîmuri necunoscute, pe care, de altfel, le vede și în realitate: plimbările împreună cu unchiul Gottfried.

În ceea ce-l privește pe Adrian Zografi, acesta ridică la nivel de „religie“ dorința de a vagabonda în lumea largă. În viața celor doi, apa (Rinul și Dunărea) reprezintă elementul ce-i impulsionează. Ființa împrumută din tărîa și impasibilitatea apei; apa îi determină, îi angajează.

Jean Christophe – „„Suvoiul verde al fluviului curge necurmat ca un singur gînd, aproape fără încreșături, cu licărul fugă și unsuroi [...] Vuietul ăsta neconitenit îl pătrunde, îl amețește“. (Romain Rolland, *Jean Christophe*, Ed. Muzicală Buc. 1985. Trad. Oscar Lemnaru, 62).

Viața lui Adrian Zografi – „„Păduricea de sălcii cu păsările ei îmi părea un colț de rai, privaliștea scumpei mele Dunări, în noptile calde, înstelate și cu lună plină“. (Panait Istrati, *Viața lui Adrian Zografi*, Ed. Minerva Buc. 1983. Ediție îngrijită de Al. Talex).

Trăsătura dominantă care unește cele două personaje este permanentă căutare a Prieteniei, a unei legături ideale ce trebuie să reprezinte totul: dragoste de mamă, frate, tată, iubită. Sentimentele se dezlănțuie cu putere uimitoare, iar durerea în momentul pierderii prietenului rămîne mult timp. „Mi-am trăit toate descoperirile ca și despărțirile, plătindu-le totdeauna scump atât pe unele cît și pe altele“. (Panait Istrati, *Cum am devenit scriitor*, Ed. Minerva Buc. 1985. Ed. a II a îngrijită de Al. Talex, 203).

Atât la Jean Christophe cît și la Adrian Zografi, prietenia apare ca o mîna a providenței, ca ceva placabil ce trebuie să se întîmple.

Jean Christophe – „Ce zi splendidă! Nu este așa că este ceva providențial în această uluitoare întîlnire? Destinul a vrut să ne întîlnim“. (Romain Rolland, op. cit., 136).

Adrian Zografi – „Aici era urma degetului misterios care îndreaptă pașii oamenilor; din ziua cînd l-am cunoscut pe Mihail am devenit un cu totul alt om. Eram un alter ego al său. Am contopit atunci destinele noastre“. (Panait Istrati, *Codin, Mihail*, 420).

Modul cum debutează legătura de prietenie dintre cele două personaje - același naiv comportament dominat de o asemănătoare dezlănțuire de pasiune, de dăruire totală - ar putea reprezenta un subiect deosebit de interesant de literatură comparată.

Jean Christophe – „Christophe îl luase prietenește de braț pe Otto și îi spunea planurile sale ca și cum l-ar fi cunoscut de cînd se născuse“ . (Romain Rolland, op. cit. 132).

Adrian Zografi – „Adrian îi apucă palma într-ale sale și simții o mînă prietenă pe care j-e drag să o păstrezi cît mai mult, o veșnicie, o mînă pe care o recunoști cu ochii închiși dintr-o mie; fluidul pe care îl degajă nu te înselă niciodată, niciodată“ . (Panait Istrati, op. cit. 422).

Jean Christophe – „Pica de somn și cum ajunse acasă adormi dar fu deșteptat de două sau trei ori în timpul nopții ca de o idee fixă. Își tot spunea: am un prieten! Și adormea din nou“ . (Romain Rolland, op. cit., 135).

Adrian Zografi – „Mihail ar fi putut să-l snopească, să-l gonească cu un picior undeava, să-i urle în ureche toate tăgădele din lume. Adrian surd, orb își întreba inimă și inimă îi spunea: dă-i înainte! Sînteți de-același soi“ . (Panait Istrati, op. cit., 423).

Acest sentiment transformă în ambele cazuri vizuirea asupra realității; viața devine suportabilă prin crearea unei realități singulare, percepția numai de cei ce trăiesc acest sentiment.

Prietenul din Villeneuve nu este numai „prima mînă franceză „care i-a corectat opera, ci și cel care s-a ocupat de stil, de analiza personajelor. El reprezintă balanța operei istratene. Personajele au prins contur viu din imaginația lui Istrati și forță de analiză a lui Rolland.

Întreaga corespondență Romain Rolland - Panait Istrati stă mărturie acestui schimb de experiență, în urma căruia se profilează opera istratiană.

„Chira, Codin, Moș Anghel prețuiesc fiecare în parte. Sunt povestiri nemaipomenite, mici drame atotcuprinzătoare (mici ca întindere, mari prin adâncimea lor) . Pînă acum – să ţi-o spun – cel mai slab dintre toți este Adrian Zografi: cel mai puțin viu, cel mai puțin creionat în mod clar“ . (Scrisoare datată Villeneuve, 22 Feb. 1923).

Cele două personaje au parte de o adolescență zbuciumată, cu răbufniri de orgolii rănite și dorință de eliberare. Acest lucru întărește caracterul omului, el devenind greu de dominat și doborât. O dată cu căderea în dizgrație a lui Jean Christophe din pricina impoliteștilor repetitive față de prinț , întregul oraș se dezlănțuie cu dispreț și cu furie ascunsă împotriva „revoltatului“ , lăsîndu-l cîțva timp aproape fără nici un sprîjin financiar, dar, mai grav decît atît, lăsîndu-l să se izbească de mine glaciale. Nici o persoană respectabilă nu-i mai caută compania și, chiar atunci cînd reușește să se apropie de anumite persoane și să și le facă prietene, societatea este cea care înveninează sufletele curate.

Adrian Zografi, pe de alta parte, prin felul de viață pe care și l-a ales, acela de hoinar, de om frăcăpat, și datorită prietenilor ciudate pe care le legase (Mihail, Stavru), devine în ochii mahalalei un exclus , un om căruia nu i se întrevedea nici un viitor.

Voi și tu, cei doi vor părăsi locurile natale pentru a se arunca în lumea largă, încercînd să-și împlinească visul.

Raportînd comportamentul și idealurile după care se ghidează cele două personaje, ele ne apar ca întruchiparea unui Don Quijote în plin ev modern, desigur, cu un suflu anacronic.

În virtutea ideii de demnitate umană, de integritate, ele provocă de multe ori soarta și, atunci cînd aceasta li se arată prielnică, îi întorc spatele.

Jean Christophe are posibilitatea de a pătrunde relativ repede pe piața muzicii pariziene, de a aduna chiar adepsi în jurul său ; însă, din cauza unor nepotriviri de opinii, părăsește totul și cade din nou în dizgrație. Nu acceptă nici un compromis, mai ales cînd este vorba de muzica sa. Fără o mînă providențială care să-l scoată din acest război în care se angajase cu întreaga societate muzicală, ar fi fost de mult înălțurat. Izbucurile sale de violență din pricina unor inexacitate de interpretare a muzicii sale – atît din partea orchestrei, cît și a unei soprane -, i-au adus faima de a nu fi tocmai în conformitate cu ideile societății. În ceea ce-l privește, ruperea de acești oameni i se parea un lucru minor în comparație cu trădarea principilor sale de frumos, de perfecție.

Adrian Zografi, ajuns în Damasc fără un ban în buzunar, are posibilitatea de a se îmbogăți, de a-și face o familie, un cămin și acest lucru nu cu prea mari eforturi. Ar fi trebuit doar să accepte compania unor oameni cumsecade, dar deloc interesați de cele ale spiritului. Cînd, într-o bună zi, descoperă că a uitat cine este autorul lui Hamlet și că nimenei nu era în stare să-și amintească, refuză toate aceste avantaje materiale și, rămînînd fidel ideii de libertate a spiritului, pornește spre noi căutări.

Cele două personaje au fost marcate în copilărie de „elemente inițiatice“ ; „pianul“ , în cazul lui *Jean Christophe* și „cartea“ , în cazul lui *Adrian Zografi*. Prin aceasta și-au găsit sensul vieții și, totodată, modalitatea de a concepe o realitate proprie, indestructibil legată de aceste elemente. Tot timpul vieții vor rămîne fideli direcției alese.

Este imposibil ca în această țesătură de caractere să nu existe un minimum de interferență româno-franceză, o textură de asemănări atît în planul figurat al personajelor, cît și la nivel de personalitate literară.